

LEONARDUS GISBERTI PANHUYSEN VANOETEREN (LEONARDUS PANHUSIUS).

BIJDRAGE TOT DE REFORMATIEGESCHIEDENIS VAN NOORD-LIMBURG.

De jongste samenvattende publicatie over Leonardus Panhusius is nog steeds die van J. de Jong in het „Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek”, Deel III, blz. 950, alwaar slechts luttele jaartallen en gegevens over dezen reformator worden medegedeeld.

Ofschoon ik aanvankelijk aan deze figuur slechts uit genealogisch oogpunt eenige aandacht wijdde, bleek mij alras zijn levensgeschiedenis dermate belangwekkend, dat ik dit onderzoek zoo veel mogelijk vervolledigde, de resultaten daarvan laat ik hier volgen.

FAMILIE EN STAMLAND.

Bij een bespreking van de patricische geslachten van Eelen en omgeving in het Luiksche Kempenland behandelt H. van de Weerd in zijn geschiedenis van Eelen ook het geslacht „van Oeteren”.¹⁾

Onder de oudste leden daarvan noemt hij Leonard van Oeteren, in 1553 rentmeester van den Prins-Bisschop van

¹⁾ Zie: H. van de Weerd, *Geschiedenis van Eelen*, (bekroond door de „Société d'art et d'histoire de Liège) blz. 273 e.v. van Tome XLVI (1910) der Publications de la Société historique et archeologique dans l'ancien duché de Limbourg, Maestricht, verder aangeduid door: „Publ. Limb.”

Deze streek behoorde tot het aloude graafschap Loon, dat weer deel uitmaakte van het Prins-Bisdom Luik.

Luik voor het kwartier van Stockhem, en gehuwd met een lid van het bekende geslacht Becx. ¹⁾

Deze komt in Eelensche processtukken voor als „Leonard van Oeteren, genant van den Panhuys, rentmeester ons genedigen Hoogheyt”. ²⁾

Zijn zoon Leonard werd in 1579 benoemd tot luitenant der leenen van het graafschap Loon, en volgde zijn vader als rentmeester van het kwartier van Stockhem op. Na dezen kwam diens zoon Dionys in die bediening, die te Luik in den echt trad met Elisabeth de Méan, in 1622 burgemeester was van Luik, en de stamvader werd van een tak der familie, welke aldaar langen tijd de hoogste bedieningen bekleedde. ³⁾

Na geconstateerd te hebben, dat de bakermat van dit geslacht niet in het dorp Neer-Oeteren te vinden is, oppert v. d. Weerd de veronderstelling, dat het door eerstgenoemden Leonard en diens zoon bewoonde goed „Panhuys” gelegen zou zijn te Eelen. Een onderzoek van de mogelijkheden, die het minder aanzienlijke dorp Op-Oeteren, dat in de nabijheid ligt, in deze bood, heeft ons echter tot meer positieve resultaten te dien aanzien doen komen.

In de Gicht- en Overdrachts-registers van Op-Oeteren ⁴⁾ vinden we onder December 1548 vermeld een „Opheldinge” door „Lenaert int panhuys, rentmeester tot Stochem” van

¹⁾ Afkomstig uit het kwartier van 's-Hertogenbosch, en in de 16e eeuw tevens gevestigd te Maeseyck en Luik, waar zij vele schepenen en burgemeesters hebben opgeleverd.

²⁾ Zie: P. J. Maas, *Geschiedenis van Neer-Oeteren*. Roeselaere 1906, blz. 463, noot 2.

³⁾ Zoowel de Luiksche als de Kempensche tak van dit geslacht voerde het navolgende wapen: een gedeeld schild: heraldisch rechts een veld van zilver beladen met drie paalsgewijze geplaatste ruiten van keel; heraldisch links een veld van keel beladen met drie kepers van goud. Dit wapen kwam nog voor op een der zijaltaren der kerk van Eelen, nabij Maeseyck.

Vgl.: H. v. d. Weerd, *Gesch. Eelen. Leon Baron de Herckenrode de St Trond, Collection de tombes, epitaphes et blasons, recueillis dans les Eglises et couvents de la Hesbaye*. Gand 1845. Loyens, *Recueil heraldique des bourgemestres de la noble cité de Liège*. Liège 1720, blz. 352, 377 en 469.

⁴⁾ Rijksarchief te Maastricht.

„huys en hoeff, gelegen aan die kerk van Opoeteren.” Ook „Dionys van Oeteren, rentmeester van het ampt Stochem” komt in deze registers herhaaldelijk voor (o.a. Dec. 1583), en wel in 1625 voor het eerst met vermelding van zijn qualiteit van burgemeester van Luik.

Verder komt de naam, zooals te verwachten, aanhoudend in genoemde registers voor onder alle mogelijke variaties, vaak bij één en dezelfde inschrijving van één en dezelfde persoon. Deze variaties gaan van „int-, van de-, van panhuis”. (later „Panhuys”), tot „Panhuysen” en „Panhuysen”. Ook onder den naam „van Oeteren” komen wel leden der familie voor (o.a. genoemde rentmeester Leonard), ofschoon dit meer in den vreemde dan in de eigen plaats van afkomst het geval is. Het is dan ook zeer verklaarbaar, dat de naam van den genoemden Luikschen tak, — immers reeds daar gevestigd voordat de familienaam gestabiliseerd was, — op „van Oeteren” is bevestigd, terwijl hij in het land van afkomst, blijkens de laatste voorkomende inschrijvingen, op „Panhuysen” is vastgesteld. Immers onder 18 Mei 1643 komt in genoemde registers nog voor de „Erentfeste Heer Rentmeester Martynus Panhuysen”, waaruit dus tevens blijkt, dat het ambt van rentmeester van Stockhem naar alle waarschijnlijkheid in de Oeterensche tak erfelijk is gebleven.

En zoo is ook de laatste en tevens meest breedvoerige inschrijving die, waarbij een pastoor „Johan a Panhuijsen”, te Ramershoven (Gulik), mede namens zijne familie, het familiegoed „paenhuysen-goet” te Opoeteren verkoopt.¹⁾

Uit deze laatste inschrijving blijkt tevens, dat aan dezen

¹⁾ Deze transactie geschiedde „anno dni 1600 vier en vijftig den eersten daeg des maends decembris” door „den Eerw. Heer Johan a Panhuijsen, pastoor in Ramershoven bij Rijmbach, in den Lande van Güllich gelegen”, die daarbij verkoopt en cedeert, tevens namens al zijne met name genoemde familieleden „alle sijne Erfelijke goederen, genaempt paenhuysen-goet alhier tot Opoeteren tegenover de kerk, neven de Coorenmoelen geleegeen, soe huys, hoeff, lant, bempden, heij en weij oft broeck en boss en holtwass, so hier als op dander seijden der beecken oft elders anders oock gelegen”, etc.

definitieven verkoop van het aanzienlijke goed geleidelijk een algeheele verhuizing van de, het langst in het stamland gebleven, tak der familie is voorafgegaan.

Deze verhuizing had plaats naar de overzijde der Maas, het toenmalige Guliksche en Kleefsche, dat nu gedeeltelijk ook tot Nederlandsch Limburg behoort.

Mede ter verklaring dezer algeheele overplanting vermeld ik tot besluit van deze inleiding nog eenige leden der familie, waarvan de voornaamste, alhoewel van minder belang voor de vaderlandsche geschiedenis, niet minder belangwekkend zijn dan de persoon, in dit artikel behandeld.

Met Harzheim ¹⁾ tot grondslag geven verscheidene oudere biographische woordenboeken de korte levensbeschrijving van den beroemden abt van Steinfeld en kerkelijk schrijver, Jacobus Panhuysen van Opoeteren (Jacobus à Panhausen Oppoteranus). Deze, in het begin der 16e eeuw in Opoeteren geboren, leerde de beginselen der Latijnsche taal in zijn geboorteplaats, ging zijn studie voortzetten te Luik bij de Broeders des Gemeenen Levens, en voltooide haar te Keulen. ²⁾ Na zijn studie trad Jacobus Panhuysen te Steinfeld in het groote moederklooster van de toenmaals zeer verbreide Norbertijner-Orde.

Na reeds spoedig verscheidene waardigheden bekleed te hebben, werd hij op 4 November 1540, ondanks den tegenstand van wereldlijke machthebbers en vorsten, tot abt gekozen. Hij was de 32ste abt en de derde gemijterde abt van Steinfeld. Spoedig daarop werd hij benoemd tot vicaris-generaal zijner orde voor de provincies Westphalia, Iveldia,

¹⁾ Harzheim, *Bibliotheca Coloniensis*, blz. 152, die zich wederom baseert op de „*Annales Ordinis Praemonstratensis*” van Hugo (Tome II, col. 862 et 863). Verder: C. F. A. Piron, *Algemeene levensbeschrijving der mannen en vrouwen van België, welke zich door hunne dapperheid, vernuft, geest, wetenschappen, kunst, deugden, dwalingen of misdaden eenen naem verworven hebben*. Mechelen 1860, blz. 292; L. Goovaerts, *Ecrivains, Artistes et Savants de l'ordre de Prémontré*. Bruxelles 1902. Deel II, pag. 11.

²⁾ Deze vroegste opleiding lijkt mij ook voor de geschiedenis van Leonardus Panhusius wel van belang, daar de veronderstelling, dat van beide tijd-, plaats- en familiegeenooten de opleiding ongeveer gelijk zal zijn geweest, wel niet te gewaagd is.

Waldegotia, Dacia, Norwegia, Polonia, Moravia, Slavonia en Saxonia, dus van het geheele Noorden. Hij overleed den 22sten Januari 1582, talrijke geestelijke geschriften van zijn hand achterlatend. Zijn deugden, geleerdheid, godsdienstzin, en vooral zijn ijver voor hervorming van en herinvoering der tucht in het kloosterwezen worden uitbundig geroemd.

Reeds 6 Februari 1582 werd hij opgevolgd door zijns broeders zoon Balthasar Panhuysen uit Opoeteren, wiens ijver en deugden al weinig minder geroemd worden. ¹⁾

Het behoeft aan de deugden en hervormingsijver dezer abten niets af te doen, wanneer wij bij hen een kleine zwakheid veronderstellen, namelijk die van nepotisme.

Onder hun bestuur vinden wij n.l. overal in het Nederrijnsche leden van deze familie uit de Luiksche Kempen terug, hetzij als prior van een der vele Norbertijnerkloosters, hetzij als pastoor van een der vele parochies, waarvan Steinfeld het collatierecht bezat, hetzij in andere geestelijke functies. Zeer vaak ziet men ze daarbij echter tevens als verdienstelijke bekleeders van hun ambt en medewerkers van hunnen abt vermeld. ²⁾

¹⁾ Zie Goovaerts, *Ecrivains, etc.*, blz. 11 en G. Barsch, *Das Praemonstratenser Mönchskloster Steinfeld in der Eifel. Ein Beitrag zur Specialgeschichte der Preusz. Rheinlande.* Schleiden, 1857.

²⁾ Zoo is in dit verband vermeldenswaard (behalve Wilhelmus Panhausen ab Oeteren, prior van Reichstein) Johannes Oeteren, prior van het klooster Meer, dien wij in ijverige samenwerking met den abt van Steinfeld vinden ter verdediging der kloosterbelangen tegen graaf Herman van Mörs-Neuenar. Dezen vorst, door den nuntius Portia den gevaarlijksten ketter in Duitschland genoemd, zullen wij ook in verband met Leonardus Panhusius nog ontmoeten. Zie R. Knipping, *Zur Reformationgeschichte von Krefeld in: Zeitschrift des Bergischen Geschicht-Vereins.* Bnd. 36 (1902-3), blz. 88 e.v.

Ter voorkoming van mogelijke verwarring bij eventueele bronnencontrole willen wij nog even de data vermelden van een lid der familie, dat als volkomen naam- en tijdgenoot van Leonardus Panhusius daar gemakkelijk aanleiding toe zou kunnen geven. In het *Album Professorum* van Steinfeld vinden wij namelijk vermeld als geprofest onder abt Jacobus à Panhausen „Leonardus à Panhausen Opoteranus, cognatus abbatis”, die in 1549, '50 en '51

Hoe het zij, het vermoeden ligt voor de hand, dat dit alles wel van invloed zal zijn geweest op het algeheel vertrek der familie uit stamland en -dorp, in laatstgenoemde overschrijving, in het gichtregister van Opoeteren, gedocumenteerd. ¹⁾

* * *

Alvorens nu over te gaan tot de bespreking van Leonardus Panhusius, laat ik hier nog eenige opmerkingen volgen, betreffende de 16e-eeuwsche godsdienstige toestanden in dit gedeelte van het toenmalige Luiksche.

In de inleiding, die Habets en Flament aan hunne uitgave der Thornsche archieven ²⁾ laten voorafgaan, vinden wij een memorie, in 1563 den Paus aangeboden door den bekenden Guilelmus Damasi Lindanus, eersten bisschop van Roermond, waarin ook de toestanden in deze streek worden besproken, en welke daarvan een ver van verkwikkend beeld te zien geeft. Volgens Lindanus waren hier eenige hoofden der kerk, zeer veel kanunniken, en de meeste pastoors besmet met simonie en concubinaat.

Wel wordt soms verondersteld, dat Lindanus' hekelingen te veel werden beïnvloed door zijn grooten hervormingsijver.

Een ijver, waardoor hij wel in conflict kwam met geheel onverdachte personen als den goedigen Aris Montanus, en zelfs, als vicaris-generaal van den bisschop van Utrecht, in 1558 met den toch zoo volijverigen en hooggeprezen abt Jacobus Panhuysen, toen hij n.l. de visitatie der Norbertijner-kloosters in Friesland wilde doen. ³⁾

gestudeerd had te Emmerik, in 1553 werd geprofest te Steinfeld, in 1556 „*primitias Deo obtulit*”, in 1559 aangesteld tot „*vicarius domus Dei*” in Zülpich, in '63 tot rector in Weiler en in '67 tot pastoor in Erp, waar hij in 1569 overleed. Zie *Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein*. Bnd. VIII, verder aangeduid door „*Ann. Niederrh.*”

¹⁾ Hierna komt de naam in gen. registers ook niet meer voor. Verder wijst daarop, dat over het dorp Ramershoven, waar de, in deze registers genoemde, Johannes Panhuysen pastoor was, Steinfeld het collatierecht had.

²⁾ J. Habets en A. Flament. *De archieven van het Kapittel der hoogadellijke rijksabdij Thorn*. 2 dln. 's-Gravenhage 1889-'99.

³⁾ Bärsch, *Gesch. Steinfeld*.

Echter heeft hij, volgens Habets en Flament, met zijn schildering der toestanden in dit gedeelte van het Luiksche niet overdreven.

Het behoeft dan ook geen verwondering te baren, dat, waar het geslacht Panhuysen uit deze streek toen zoo vele ernstige en strijdbare priesters heeft opgeleverd, vele van hen zeer op den voorgrond tredende hervormers zijn geworden. Hervormers in den zin van zuiveraars der oude Kerk, en strijders voor de herinvoering van tucht en heiligen levenswandel in het kloosterwezen, zooals Jacobus en Balthasar c.s., één hervormer ook, en niet de minst militante, in den zin van algeheel bestrijder der oude en vurig verspreider der toenmaals nieuwe leer, nl.: Leonardus Panhusius.

LEONARDUS PANHUSIUS TE THORN.

Van oudsher hebben blijkbaar leden van dit geslacht geestelijke ambten bekleed in de rijksheerlijke, adellijke-vrouwen-abdij van Thorn, welke dicht bij hun geboorteplaats was gelegen.

In 1404 vinden wij reeds een Heer Vranck van Oeteren als kanunnik daarvan vermeld, in 1448 een Jacob van Oeteren in dezelfde functie, en in 1545 een „her Reyner van Oeteren” als „Kapellaenen”.¹⁾

Het is dan ook geenszins verrassend, dat wij van Leonardus Panhusius, wien wij nog niet tusschen de vele Leonardussen in zijn familie een plaats hebben kunnen geven, de eerste documentatie vinden in de archieven der abdij Thorn.

In 1566 wordt hij als reeds vrij bejaard vermeld, zoodat hij geboren kan zijn omstreeks 1500. In ieder geval heeft hij minstens reeds den vollen mannelijken leeftijd bereikt, wanneer wij hem als kanunnik in Thorn aantreffen.

Op 10 November 1553 vergeven n.l. Margaretha van Brederode, abdis, J. van Rennenbergh, dekanes, en Marg. v. Petershem, als oudste kloostervrouw, aan „Leonardus

¹⁾ Habets en Flament, Arch. Thorn.

int Panhuys'' het kanonikaat en de prebende, opengevallen door den dood van Jeronimus Bellens. ¹⁾

Reeds op 30 December echter doet hij afstand daarvan; op dien datum vinden wij een notarieele acte vermeld, waarbij „Leonardus int Panhuys van Oeteren, Kanonik van Thorn'' afstand doet van zijn prebende en kanonikaat, „welke hij na den dood van Jeronimus Bellens, laatste rector en kanonik bekomen had, in handen van de abdis Marg. van Brederode'' etc.

Deze acte is beschreven door „Renerus van de Panhuis van Oeteren, priester en notarius''.

Op 7 Januari 1554 wordt deze prebende en kanonikaat, „opengevallen door den afstand van den priester Leonardus int Panhuys van Oeteren'', wederom vergeven. ¹⁾

Het onderzoek naar de oorzaak, waarom Leonardus zijn ambt zoo spoedig opgaf, werd bekroond met een gelukkige vondst, die de sleutel gaf van dit levensraadsel.

In de door Keussen uitgegeven matrikels der Keulsche Universiteit ²⁾ staat als ingeschreven vermeld: „Anno 1554, Leonardus à Panhues, pastor ym Hoychkyrspell, Leodiensis diocesis; juravit; theologia; et solvit; 10 Januari''. Dit was de 17e inschrijving van het jaar 1554.

Het kan aan geen twijfel onderhevig zijn, of de vermelding „pastor ym Hoychkyrspell'', zooals zij daar staat tusschen den naam en „Leodiensis diocesis'' in, later moet zijn bijgeschreven. Het in Noord-Holland gelegen Hoogkarspel kan immers onmogelijk iets met de Luiksche diocees uit te staan hebben, terwijl het bovendien bekend is, dat aldaar (in Hoogkarspel) eerst veel later een predikant Leonardus Panhuysen is opgetreden.

Leonardus schijnt dus na het neerleggen van het Thornsche Kanonikaat, zich regelrecht voor theologische studiën naar Keulen te hebben begeven, waar, naar wij zagen, ook de latere abt Jacobus zijn studie had voltooid.

Hoe kort ook het oponthoud van Panhusius te Thorn

¹⁾ Ibidem. Deel II, blz. 2 en 3.

²⁾ Herm. Keussen: Die Matrikel der Universität Köln. Bonn 1892-1919, deel I sub anno 1554.

is geweest, toch is het niet onmogelijk dat reeds hier zijn levensrichting gedeeltelijk bepaald, althans beïnvloed is geworden.

Waar de geestelijke bewoonsters der abbatiale rijkshoofdelijkheid met de meest aanzienlijken in den lande waren gelieerd, (o.a. ook met de in het naburige Weert resideerende grafelijke familie van Horne), drongen de geestelijke en politieke stroomingen der veel bewogen 16e eeuw gemakkelijk ook hier door.

En reeds vroegtijdig vond ook de hervorming in deze streek aanhang.

Over de godsdienstige toestanden alstoen in Thorn worden wij door Habets en Flament ¹⁾ uitvoerig ingelicht. Op de door Lindanus gegeven beschrijving der Kempensche toestanden in de boven aangehaalde memorie, laat deze uitdrukkelijk volgen: „Hetzelfde vindt men in het Thornsche College”. En verder vermeldt hij wantoestanden als veel te jeugdigen leeftijd van de kanunnikessen en kanunniken, het wegschenken van priesterlijke prebenden, waaraan de verplichting tot het lezen van Missen verbonden was, aan leeken, enz.

In hoeverre de hervorming in de abdij aanhang heeft gevonden, is niet geheel duidelijk.

Zeker is, dat zij nooit officieel of in haar geheel tot de hervorming is overgegaan, maar er bestaat toch ook veel reden tot twijfel aan haar algeheele orthodoxie. Teekenend achten Habets en Flament ¹⁾ het, dat de betrekkingen tusschen het Thornsche Kapittel en de Republiek gedurende de 16e eeuw zoo vriendschappelijk waren, dat Willem de Zwijger, de graaf van Leicester, en de Staten-Generaal Thorn steeds als neutraal land erkend en geëerbiedigd hebben. (31 Juli 1574, 29 Dec. 1586, 1 Oct. 1590), terwijl de beide eerstgenoemden den kapittel-leden vergunning schonken hun wapen aan hunne huizen en hoeven ten teeken hunner hooge bescherming te plaatsen. Ook de vriendschappelijke brieven van Willem den Zwijger en Prins Maurits aan de Abdissen Margaretha van Brederode (dezelfde, die bij de

¹⁾ Habets en Flament: Arch. Thorn. Inleiding.

aanstelling van Leonardus optrad) en Josina van der Marck, bevestigen de goede relaties. ¹⁾

Deze gunstige behandeling van het geheele land van Thorn, een land, onderhoorig aan een katholieke abdis met haar kapittel, valt te meer op, waar men het anders toch met andere rijksheerlijkheden, wat verschoonen van bezetting, invallen en — in 't algemeen — neutraliteits-erbiediging betrof, zoo nauw niet nam.

Zeker is in ieder geval, dat nog in 1597 een Thornsch kanunnik te Luik met den bisschoppelijken inquisiteur kennis maakte, en er zelfs te Rome een aanklacht binnenkwam over schending der geboden vastendagen door de abdis van Thorn. ²⁾

Wat Panhusius betreft, die ook vóór zijn aanstelling tot kanunnik wel in deze streek zal hebben verblijf gehouden: welke invloeden hij hier toen reeds zal hebben ondergaan of uitgeoefend, daarnaar valt slechts te gissen. Wanneer echter een twintigtal jaren later Lindanus in genoemde memorie van de Thornsche clerici zegt: „welke met nog openbaarder pest van ketterij zijn besmet, welke wij uit de stad Weert, die zij met hunne kanunniken hadden verdorven, hebben uitgejaagd en van hunne beneficiën beroofd. Zij houden daar echter niet op de kudde van Christus door zeer vele uitheemsche predikanten van dat land van Thorn aan te steken”, dan slaat dit, gelijk wij zullen zien, direct en persoonlijk o.a. op Leonardus Panhusius.

* * *

Zeer merkwaardig is het ook, dat al aanstonds in Thorn Leonardus wordt aangetroffen onder het gezag van een lid eener aanzienlijke, breedvertakte en meestal fel hervormingsgezinde, dynastiefamilie waarmede wij hem bij voortduring in relatie zullen zien. De bij Leonardus' benoeming tot kanunnik optredende abdis Margaretha van Brederode was een dochter van Waleram II, heer van Brederode, Vianen en Ameide, burggraaf van Utrecht enz., een lid van het

¹⁾ Willem de Zwijger noemt haar „lieve en beminde Nichte”; Maurits: „generosa amica et chara neptis”. *ibidem*.

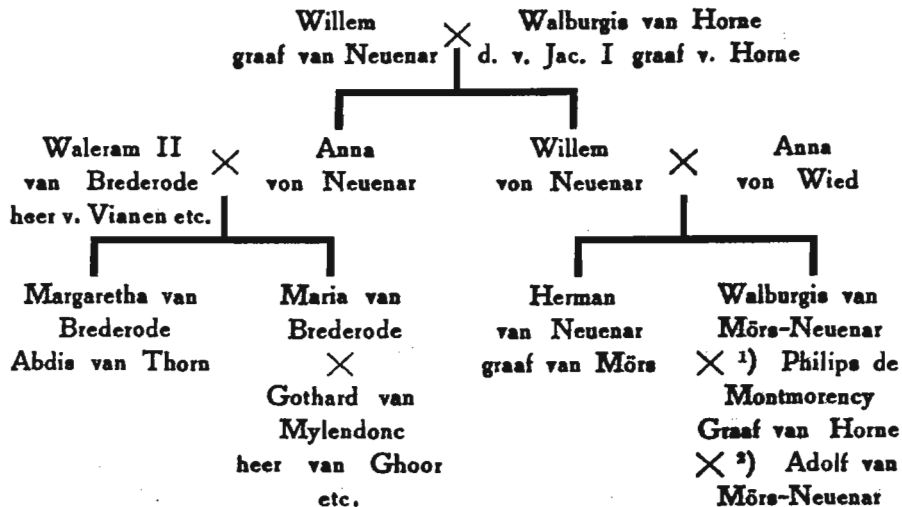
²⁾ *Ibidem*.

aanzienlijke geslacht, dat prat ging op zijn afstamming van de oorspronkelijke landsgraven van Holland. Door hare moeder, Anna von Neuenar, Waleram's tweede echtgenootte en dochter van Graaf Willem en Walburgis van Horne, was abdis Margaretha eene nicht van Walburgis of Walbrecht van Mörs-Neuenar van Horne (de kleindochter van Willem von Neuenar en Walburgis van Horne, en de echtgenootte van Philips de Montmorency, graaf van Horne) en van Walburgis' broer Herman, graaf van Meurs-Neuenar, terwijl Margaretha's zuster, Maria van Brederode was gehuwd met Gothard van Mylendonc, heer van Ghoor, Meyel, Vronenbroich, Schönau en Zarau. Laatstgenoemde drie personen waren vurige aanhangers en felle verbreiders der hervorming. Wij zagen (blz. 128) hoe de nuntius Portia den graaf Herman van Meurs als den „gevaarlijksten ketter" van Deutschland aanduidde, maar ook de beide anderen deden in deze niet veel voor hem onder; Walburgis van Horne in hare residentie Weert, en Gothardus van Mylendonc en Ghoor in zijne diverse verspreid liggende heerlijkheden. In deze laatste vinden we ook „de vrome Josias: Gothardus van Goor" als wiens predikant Leonardus door de verschillende Nederrijnsche kerkhistorici wordt vermeld, zonder dat zij nader over dezen berichten, noch hem hebben kunnen indentificeeren. ¹⁾), waarschijnlijk doordat hij vanwege zijn groot aantal heerlijkheden onder veel verschillende benamingen voorkwam.

Wegens de beteekenis, die de onderlinge familierelaties tusschen de vermelde dynasten voor Panhusius' levensgeschiedenis hebben, volgt daarvan hier een schetsmatige weergave. ²⁾)

¹⁾ A. Wolters, Reformatiengeschichte der Stadt Wesel bis zur Befestigung ihres reformirten Bekenntnisses durch die Weseler Synode. Bonn 1868, blz. 376.

²⁾ A. Flament, Chroniek van de Heerlijkheid Weert, met „Genealog. tafel om aan te toonen de verwantschap der geslachten Horn en Meurs-Nieuenar" in: Public. Limb. XXIX, blz. 135 e.v., 144 e.v.; Habets en Flament, Arch. Thorn, zie Inleiding en A. Fahne, Geschichte der Kölnischen, Jülichischen und Bergischen Geschlechter in Stammtafeln, Wappen, Siegel und Urkunden. Köln u. Bonn 1845-53 ad verb. Mijlendonc.



(Wordt vervolgd).

Schoonhoven.

Mr. E. F. PANHUYSEN.

LEONARDUS GISBERTI PANHUYSEN VAN OETEREN (LEONARDUS PANHUSIUS). 1)

Te Hörstgen en Weert.

Na Leonardus' inschrijving als theologisch student te Keulen kunnen wij van zijn levensloop gedurende een tijdperk van verscheidene jaren niets met zekerheid zeggen.

Dat is jammer, omdat zich juist in dat tijdperk het proces heeft voltrokken, waardoor hij van katholiek priester en Kanunnik een militant aanhanger der Calvinistische leer en Calvinistisch predikant is geworden.

Hoe lang hij te Keulen heeft gestudeerd, en welke invloeden hij daar heeft ondergaan, is slechts te vermoeden. Doch het is waarschijnlijk dat Leonardus na een twee-jarig verblijf deze stad heeft verlaten als verklaard aanhanger van Calvijn, en dat hij toen aanstonds zijn werkzaamheden is begonnen op het Nederrijnsche platteland, met name in het tusschen het graafschap Mörs en Opper-Gelder gelegen, nederige plaatsje Hörstgen.

Bloccius immers vermeldt hem als „Predicant des vrome Josias, Gothardus van Goor”,²⁾ dezelfde die aanleiding heeft gegeven tot vele veronderstellingen, zoodat zelfs achter dezen „vromen Josias” Willem de Zwijger is gezocht.³⁾

Wij zagen echter, dat dit niemand anders was dan Gothardus van Mylendonc, heer van Ghoor, Meyel, Vronenbroich of Fronenbruch etc., de zwager van abdis Marga-

¹⁾ Vervolg van blz. 135.

²⁾ Petrus Bloccius. Meer dan twee hondert ketterijen, blasphemiën, en nieuwe leeringe, welck vvt de Misse zijn ghecomen, 1567, blz. 335 (z. pl.).

³⁾ Wolters, Ref. gesch. Wesel, blz. 376.

retha van Thorn, en daardoor neef van de gravin van Horne. ¹⁾

Deze Gothardus nu voerde reeds in 1556 in Hörstgen den gereformeerden godsdienst in, ²⁾ en de veronderstelling ligt voor de hand, dat hij Panhusius toen reeds uit Keulen heeft ontboden naar Hörstgen.

Wel kunnen wij dezen daar eerst tusschen de jaren 1559 en '66 met zekerheid aanwijzen, maar voor een vroeger verblijf hebben wij toch voldoende aanwijzingen.

Om te beginnen is het zeer waarschijnlijk, dat Panhusius en diens gezindheid reeds vóór zijn vertrek naar Keulen aan Mylendonc wel bekend waren, door zijn schoonzuster Margaretha, abdis van Thorn. Verder wordt Panhusius door Bloccius en de latere Nederrijnsche Kerkhistorici steeds als predikant van Hörstgen vermeld, en heeft in '66 de naam „van gen Hörstgen” al veelal dien aan zijn geboorteplaats of familiegoed ontleend, verdrongen. ³⁾ Hieruit valt af te leiden, dat hij deze bediening langen tijd zal hebben waargenomen. En daar deze bediening in 1566 eindigde — in de 70tiger jaren was reeds Siegbert Loon predikant in Hörstgen — is het heel waarschijnlijk, dat zij reeds met de invoering der reformatie in Hörstgen zal zijn begonnen. Tenslotte: de Nederrijnsche historici wijzen voor dit tijdperk, nl. vanaf de invoering der reformatie tot het tijdstip, waarop Panhusius daar met zekerheid woonde, geen anderen predikant aan. ⁴⁾

Als heer van de daarbij gelegen ridderhofstad Vronenbroich of Fronenbruch, zijne residentie, was Gothardus van

¹⁾ Als tak van het huis Mirlaer was het geslacht van Mylendonc ook zelf reeds aan dat van Mörs-Neuenar verwant. Zie: Fahne, in voce: Mylendonc.

²⁾ Joh. Arn. von Rechlinghausen, Reformationsgeschichte der Länder Jülich, Berg, Cleve und Meurs. Elberfeld, 1818. Blz. 320 en 334.

³⁾ Sommigen vermelden hem dan ook alleen als zoodanig. Zie: J. Habets: Geschiedenis van het Bisdom Roermond, en van de bisdommen, die het in deze gewesten zijn voorafgegaan. Roermond, 1875. Deel II, blz. 177, en Fr. Nettesheim: Geschichte der Stadt und des Amtes Geldern, Crefeld, 1863.

⁴⁾ Dr. J. P. Berg, Reformationsgeschichte der Länder Jülich, Cleve, Berg, Mark, Ravensberg, herausgegeben von Dr. Ludwig Trosz. Hamm, 1826, Wolters: Ref. gesch. Wesel.

Mylendonc en Ghoor ook heer van Hörstgen, ofschoon Hörstgen allodiaal en Fronenbruch Geldersch leen was. Beide kwamen uit de Drachenfelsche erfenis aan de familie von Mirlaer zu Mylendonc. ¹⁾

Mylendonc was wel een zeer militant Calvinist; reeds in 1556 voerde hij de Reformatie in, — en ook elders zullen wij zijn invloed nog bemerken. Bij die gelegenheid werden, naar Rechlinghausen vermeldt, ²⁾ de beelden, die zich in de kerk bevonden, in een nabijgelegen sloot, „Janss Sloot” genaamd, geworpen.

Dat feit is bezongen in een in „Cleefsch dialect” vervat gedicht, dat zich in het kerkarchief van Hörstgen bevindt, en dus misschien wel van Panhusius afkomstig is. ³⁾

Vóór de invoering der reformatie behoorde Hörstgen tot de parochie Repelen, die wederom tot het graafschap Mörs behoorde. Voor de algeheele doorvoering der reformatie te Hörstgen was het van belang, dat dit als parochie van Repelen gescheiden werd, en deze scheiding werd dan ook door den graaf Herman van Neuenar en Meurs met spoed gedaan, „auf Bitte seines Schwagers Goddert von Mylendonc, Herrn zu Goer, Frohnenbruch und Hörstgen.” ⁴⁾

Zoo was reeds in 1557 de heerlijkheid Hörstgen, benevens twaalf hofsteden, die op Keulsch grondgebied lagen, van de parochie Repelen gescheiden, waarvoor door pastoor en koster bepaalde inkomsten werden bedongen.

Vanuit deze standplaats heeft Panhusius zijn werkzaamheid waarschijnlijk over het geheele Nederrijnsche uitgestrekt, waar zijn Freiherr, hetzij persoonlijk, hetzij door middel van zijn relaties, invloed kon uitoefenen. Een rol van

¹⁾ Fahne, *ibid.* In 1754 kwam de heerlijkheid aan de Freiherren von dem Knesebeck, onder wier bestuur Hörstgen zijn merkwaardige bekendheid verkrijgt als een der 2 of 3 plaatsen langs de Oostgrenzen der Republiek, waar huwelijken, die daar geen voortgang konden hebben, zonder bezwaar en snel officieel gesloten konden worden.

²⁾ Rechlinghausen, a.w. blz. 334.

³⁾ Het Kleefsch uit dien tijd was zuiver Neder-duits en had als zoodanig veel overeenkomst met het Vlaamsch of Brabantsch der Luiksche Kempen.

⁴⁾ Rechlinghausen, a.w. blz. 283, 320 en 334.

rustig plattelands-predikant past immers nog geenszins in het historische kader van deze jaren, en zou ook met het karakter van Panhusius niet te vereenigen zijn.

Iets dergelijks als te Hörstgen geschiedde dan ook in het tegenwoordige Limburg. Ongeveer gelijk aan de verhouding Vronenbroich-Hörstgen was die tusschen Ghoor en Meyel. Als heer der tusschen Weert en Roermond gelegen kasteelen Ghoor en Alden-Ghoor bezat Gothard van Mylendonc ook de heerlijke rechten over het peeldorp Meyel, benoemde er de leden der dingbank en vergaf er de pastorie.

Den „vromen Josias” kennende zal 't dan ook wel niemand verwonderen, dat in deze plaats vroeg de hervorming werd gepreekt. En weer ligt dan de veronderstelling voor de hand, dat de prediker niemand anders was dan Panhusius.

Een veronderstelling welke geheel bevestigd wordt door de mededeeling van Habets, dat de protestante heeren, indien de eigen geestelijkheid niet tot de hervorming was over te halen, predikanten uit den vreemde ontboden. Hij zegt daarvan verder: „Zoo bediende zich daarvan de echtgenoot van Philips de Montmorency, om de nieuwe leer te verkondigen te Weert, Nederweert en Bocholt. Zoo werd te Meyel de hervorming gepreekt, met toestemming van den heer van Ghoor” etc. Zodoende ontstond te Meyel een calvinistische gemeente, waartegen nog in 1575 Lindanus optrad.¹⁾

•

* * *

In Weert, het idyllische residentiestadje der graven van Horne, regeerde toentertijd niet zoozeer Heer Philips de Montmorency, graaf van Horne, wien de hooge politiek en staatszaken slechts zeer sporadisch gelegenheid lieten aldaar te vertoeven, als wel zijn echtgenoot, Walbrecht van Mörs-Neuenar. Aan haar werd door haar gemaal in de heerlijkheid Weert volkomen de vrije hand gelaten. Hiervan heeft zij gebruik gemaakt door Weert al vrij spoedig tot een bolwerk der reformatie in die streek om te vormen, daarbij bijgestaan door de gelijkgezinde gravin-moeder.²⁾

¹⁾ J. Habets, a.w. deel 2, blz. 132.

²⁾ C. Creemers, Kronijk uit het klooster Maria-Wijngaerd te Weert,

rustig plattelands-predikant past immers nog geenszins in het historische kader van deze jaren, en zou ook met het karakter van Panhusius niet te vereenigen zijn.

Iets dergelijks als te Hörstgen geschiedde dan ook in het tegenwoordige Limburg. Ongeveer gelijk aan de verhouding Vronenbroich-Hörstgen was die tusschen Ghoor en Meyel. Als heer der tusschen Weert en Roermond gelegen kasteelen Ghoor en Alden-Ghoor bezat Gothard van Mylendonc ook de heerlijke rechten over het peeldorp Meyel, benoemde er de leden der dingbank en vergaf er de pastorie.

Den „vromen Josias” kennende zal 't dan ook wel niemand verwonderen, dat in deze plaats vroeg de hervorming werd gepreekt. En weer ligt dan de veronderstelling voor de hand, dat de prediker niemand anders was dan Panhusius.

Een veronderstelling welke geheel bevestigd wordt door de mededeeling van Habets, dat de protestante heeren, indien de eigen geestelijkheid niet tot de hervorming was over te halen, predikanten uit den vreemde ontboden. Hij zegt daarvan verder: „Zoo bediende zich daarvan de echtgenoot van Philips de Montmorency, om de nieuwe leer te verkondigen te Weert, Nederweert en Bocholt. Zoo werd te Meyel de hervorming gepreekt, met toestemming van den heer van Ghoor” etc. Zodoende ontstond te Meyel een calvinistische gemeente, waartegen nog in 1575 Lindanus optrad.¹⁾

In Weert, het idyllische residentiestadje der graven van Horne, regeerde toentertijd niet zoozeer Heer Philips de Montmorency, graaf van Horne, wien de hooge politiek en staatszaken slechts zeer sporadisch gelegenheid lieten aldaar te vertoeven, als wel zijn echtgenoot, Walbrecht van Mörs-Neuenar. Aan haar werd door haar gemaal in de heerlijkheid Weert volkomen de vrije hand gelaten. Hiervan heeft zij gebruik gemaakt door Weert al vrij spoedig tot een bolwerk der reformatie in die streek om te vormen, daarbij bijgestaan door de gelijkgezinde gravin-moeder.²⁾

¹⁾ J. Habets, a.w. deel 2, blz. 132.

²⁾ C. Creemers, Kronijk uit het klooster Maria-Wijngaerd te Weert,

Zonder twijfel was zij een zeer sterke persoonlijkheid, want met groote energie heeft deze vrouw den geestesstrijd dier dagen meegestreden, vooral tegen niemand minder dan bisschop Lindanus.

Over de worsteling tusschen deze beiden zou een uitgebreide verhandeling te schrijven zijn. Het zij genoeg er hier slechts op te wijzen, dat het Lindanus eerst gelukt is hier het protestantisme meester te worden, nadat de heerlijkheid Weert uit het protestantsche geslacht Mörs-Neuenar, — Walbrecht hertrouwde 10 jaren na Montmorency's dood met haren neef Adolf van Neuenar, graaf van Meurs, — in andere handen was overgegaan,¹⁾ en dat hij nog in 1587 met den kerkelijken ban te Weert moest optreden.

Om beide figuren juist uit te meten moet men intusschen niet uit het oog verliezen, dat reeds in 1548 te Weert de reformatie een grooten aanhang had, en dat, toen Lindanus in 1563 den bisschoppelijken zetel van Roermond besteed, na de oprichting der nieuwe bisdommen in 1559, het proces der protestantiseering zich te Weert al vrijwel geheel had voltrokken.²⁾

Immers in 1547 moest reeds, naar de kroniek van zuster Maria Luyten verhaalt,³⁾ de commissaris van Luik naar Weert komen „om te onderzoeken den pastoor en nog meer andere luijden om die luterijen wil.”

In 1548 op de synode van Luik werd deze aangeklaagd en afgezet, hetgeen, volgens zuster Luyten, „groot schade was, want hij so kostelijken predikant was in 't woord Godts, dat doe vervolgd wierd.”

1442-1587, opgesteld door zuster Maria Luyten. J. Habets, Een vijftal stukken betreffende de hervorming te Weert in 1583-84, in Publ. Limb., Deel XII.

1) J. Habets, in Publ. Limb. XII, t.a.p.

3) Creemers, in Publ. Limb. XII, t.a.p.

2) Bovendien kon Lindanus eerst in Mei '69 te Roermond zijn intrede doen. En waar reeds in Juni '68 de gravin van Horne onder den drang der gebeurtenissen met haar geheele huisgezin Weert in stilte voor goed had verlaten, is het misschien minder juist hier van een worsteling te spreken, daar van toen af nog slechts uit de verte door de familie Mörs-Neuenar invloed op den gang van zaken te Mörs is uitgeoefend. Zoo

Hier is bedoeld pastoor Thomas Sprankhuysen, ook afkomstig uit Thorn, en een diergenen, waarop later Lindanus doelt in zijn genoemde memorie, als hij toornst tegen de uitwisseling van clerici van twijfelachtige rechtzinnigheid tusschen abdij en kapittel van Thorn en de stad Weert.

Pastoor Spranckhuysen was toen nog wel geen verklaard ketter: immers later is hij opnieuw tot pastoor te Weert aangesteld, waarna hij echter door den invloed der gravin spoedig definitief is afgefallen.

Maar hoe dit zij, dat Weert reeds toen, dus vijftien jaren vóór de komst van Lindanus, „voel ketterie is”, zegt met dezelfde woorden de bisschop van Luik in een „Informatie” in 1549 aan de regentes aangeboden, welke Informatie wij nog nader zullen bespreken.

Zonder de komst van Lindanus zou, menschelijkerwijze gesproken, de heerlijkheid Weert met omgeving en onderhoorigheden ¹⁾ door den invloed en het werken van gravin Walbrecht door en door protestantsch zijn geworden; aan Lindanus is het te danken, dat die streek tenslotte voor het Katholicisme behouden bleef.

Een der gevolgen van den machtigen invloed der gravin te Weert was dat, naar Habets ons mededeelt, ²⁾ „drie pastoors der stad: Leonardus van Oeteren, Thomas Spranckhuysen en Petrus Mosanus, achtereenvolgens van het katholiek geloof afgefallen, en, onder de bescherming der Heeren van Weert als predikanten der hervorming opgetreden waren.” Uit deze mededeeling zou men kunnen opmaken, dat Panhusius na een pastoraat van korteren of langeren tijd te Weert, daar geleidelijk tot het protestantisme zou zijn overgegaan, waarmee onze veronderstelling van zijn optreden te Hörstgen enz. in strijd zou zijn. Bij een nadere beschouwing der bronnen, waaruit Habets zijn mededeeling put,

riepen de Calvinisten er nog in '83 de hulp in van graaf Adolf tegen Lindanus. Hab. B. d. R. p. 95.

¹⁾ Zoo triumpheerde bijna nog vollediger dan te Weert het protestantisme in de dependentie Vessem, terwijl, de hervorming gepreekt werd te Meyel, en herhaalde pogingen worden gedaan tot invoering daarvan te Nederweert. Zie noot 2.

²⁾ J. Habets, in Publ. Limb. XII, blz. 266.

blijft echter voor deze meening geen voldoende grond over. Die bronnen zijn de genoemde kroniek uit het klooster Maria-Wijngaard van zuster Maria Luyten, en een dergelijke van den pater Guardiaan Ververs van het Minderbroedersklooster te Weert. ¹⁾

Zuster Maria zegt namel. van Panhusius slechts: „In 't jaer 1559 was tot Weert eenen pastoor, die drij uuren lang predikte, mer geen misse en dede, soo dat 't volk in groote dwaling en tweedragt kwam” en verder dat, toen zeven „groote mannen” vanwege den bisschop van Luik naar Weert gekomen waren om een onderzoek naar hem in te stellen, hij werd „weggedaen”, en dat toen de vroegere pastoor is teruggekomen.

En volgens guardiaan Ververs, zoo luidt een handschriftelijke aantekening uit het Minderbroedersklooster te Weert, „is anno 1559 tot Weert pastoor geweest zekere Leonardus, welke wolf vele schapen heeft bedorven; zoover dat er weinig Catholijken overig waren; en veelen van de geestelijken sijn met hem omgevallen; spottende met het H. Sacrificie der Mis, predikte hij tot drie uren toe sonder ophouden. Hij is door den bisschop van Luik verjaegd en eenen Thomas Spranckhuysen, van Thorn geboortig, is pastoor geworden. welke in 1566 is getrouwd met Catharina Nies, en is geheel kettersch geworden.” ²⁾ Uit beide mededeelingen is dus bezwaarlijk een gezond vermoeden te ontleenen voor een langer verblijf van Panhusius te Weert.

Het is daarentegen zeer aannemelijk, dat deze, na in Hörstgen de reformatie te hebben ingevoerd, haar ook elders is gaan prediken, zooals in het nabij Weert gelegen Meyel, en, toen men het gunstige moment gekomen achtte, door Mylendonc ter beschikking is gesteld van zijn grafelijke nicht te Weert. Deze zal toen van haar collatierecht gebruik hebben gemaakt en Panhusius hebben aangesteld tot pastoor. Diezelfde methode was reeds in 1549, na de afzetting van Spranckhuysen in het vorig jaar, gevolgd.

In dat jaar nl. was te Venlo een kapelaan, Henrick Ka-

¹⁾ J. Habets, a.w.

²⁾ J. Habets, a.w. blz. 226.

merlinck, door de inquisiteurs van het bisdom Luik wegens ketterij veroordeeld tot levenslange verbanning. In de „Informatie”, toen door den bisschop van Luik aan de regentes Maria, Koningin-Weduwe van Hongarije, over dezen Henrick Kamerlinck gegeven, lezen wij, dat „derselver her Henrick angesocht was om die kerck to Weerd to bedienen (en wellicke stadt voel ketterie is).” ¹⁾ Hier is dus reeds een poging om een volslagen aanhanger der nieuwe leer tot pastoor te Weert aan te stellen. En dit stemt weer geheel overeen met de na het vertrek van Leonardus gevolgde benoeming van Spranckhuysen. Spranckhuysen immers was wel nog niet zooals Panhusius en Kamerlinck, openlijk tot de hervorming overgegaan, maar omtrent zijne rechtzinnigheid bestond toch ernstige twijfel, welke door zijn lateren afval en huwelijk bevestigd werd.

Sober zijn de mededeelingen omtrent Panhusius' werkzaamheden in 1559 te Weert, maar in hun soberheid getuigen zij ten duidelijkste van den enormen invloed, welke toen van hem moet zijn uitgegaan. Niet alleen immers, dat hij „zôo vele schapen heeft bedorven”, dat er „weinig katholieken over waren”, maar zelfs vele geestelijken heeft hij tot afval gebracht.

Natuurlijk zou hij dit alles nooit in één jaar hebben kunnen bewerken, ondanks zijn fameuze, drie-uren-lange preeken, en de meest meeslepende welsprekendheid, indien niet reeds de algemeene geestesgesteldheid sterk tot de hervorming geneigd en het terrein niet reeds sinds lang voor hem geëffend was.

Doch zeker toont Panhusius zich hier reeds in zijn volle kracht, begaafd met dezelfde leidersqualiteiten, welke hij later, in 1566, bij zijn hagepredikatiën te Tegelen, en bij zijn verblijf in Venlo zal aan den dag leggen.

Bij een dergelijk uitgesproken geval van afval is het vanzelfsprekend, dat ondanks de hooge beschermvrouwe, Panhusius pastoraat van korten duur is geweest. Aanstonds werd

¹⁾ Dr. J. S. van Veen, Bijdrage tot de geschiedenis der Hervorming in het Overkwartier van Gelderland (1543-1568). Publ. Limb. XLI en XLIV.

hij te Luik aangeklaagd en het resultaat daarvan is ook niet twijfelachtig.

Zuster Maria's mededeeling hieromtrent luidt:

„Dese klagt is totten bisschop van Ludik gekomen en soo sijn, Vrijdag voor beloken pinxteren, van Ludik gekomen 7 groote mannen van bisschopswegen, onderzoekende onsen pastoor, die weggedaen wierd. en daernae is den vorigen pastoor wedergekomen.” Panhusius is toen, allerwaarschijnlijkst, aanstonds wederom naar Hörstgen en den vromen Josias gegaan, — echter niet om te rusten.

Schoonhoven.

Mr. E. F. PANHUYSEN.

(Wordt vervolgd).